

Kasım Kufralı

MOLLA İLÂHÎ ve KENDİSİNDEN SONRAKİ NAKŞBENDİYE MUHİTİ

Fatih Sultan Mehmed'in ilim, edebiyat ve san'ata karşı yakın alâkası¹, bilhassa din ve felsefe müntesiplerine iltifatkâr davranması ve onları huzurunda münakaşa ve münazara ettirerek², kudreti tebeyyün edenlere câizeler verip lâyük oldukları mevkiilere tâyin eylemesi, büyük islâm, alim, hakîm ve mutasavvıflarının İstanbul'da toplanmalarına âmil olmuştu³. Bütün din ve mezhep sâliklerini aynı müsamaha ile karşılayan⁴ Sultan Meh-

1. Krş. J. W. Gibb, A History of Ottoman Poetry, London, 1902, II, 22—39.

2. Fâtih'in huzurunda cereyan eden en uzun münakaşa Hoca-zâde Muslih al-Dîn Mustafâ (ölm. 893) ile Molla Mehmed Zeyrek arasında tevhide dair bir münakaşadır ki, altı gün devam etmiştir. Bk. Taşköbri-zâde, al-Şakacık, (İbn-Hâlikân, Bulak, 1299 kenarında) I, 194, Türk. trc. Mecdi, s. 143. Fâtih'in ilmi hüviyeti için bk. A. Adnan Adıvar, Osmanlı Türklerinde ilim, İstanbul, 1943, s. 16 v. d.; krş. bir de A. Süheyl Ünver, Fâtih külliyesi ve zamanı ilim hayatı, İstanbul, 1946, s. 175 v. d., 194 v. d.; Fatih'in felsefi ve kelâmî meselelerde şifahî münazaralar ile iktifa etmeyerek âlimler arasında bir nevi te'lif müsabakası da tertip ettiği görülüyor. Bu müsabakaların en meşhuru «Alâ» al-Dîn «Alî al-Tûsî (ölm. 887) ile mezkûr Hoca-zâde Muslih al-Dîn Mustafa arasında cereyan etmiştir. Fâtih, Gazzâlî'nin Tahâfut al-falâsifa (bk. İslâm ansiklopedisi, mad. al-Gazzâlî) ile İbn Ruşd'ün Tahâfut al-thâfut isimli eserleri arasında bir nevi müvazene te'sisi maksadı ile mezkûr iki âlime eserler yazdırmak suretiyle bu meseleyi ele almıştır (tafsilât için bk. Kaşf al-zunûn, neşr. M. Şerefeddin s. 513; Taşköbri-zâde, ayn. esr. I. 160. Türk. trc. Mecdi, s. 118 v. d.; krş. A. Adnan Adıvar, ayn. esr. s. 39; bk. bir de Süheyl Ünver, ayn. esr. s. 210.

3. Fâtih bir taraftan da kudretli âlimleri celb ile, inşa ettiği sahn-i seman medreselerine ve diğer medreselere müderris tâyin ediyordu. Celbetmek istediği Osmanlı alimleri arasında Taşköbri-zadenin cediti Hayr al-Dîn Halil (ölm. 879) müstağni davranarak davete icabet etmemiştir, (Taşköbri-zâde, ayn. esr. I, 190, Türk. trc. Mecdi, s. 140). Fatih devri âlim ve şeyhleri için bk. Taşköbri-zâde, ayn. esr. I, 187—401, Türk. trc., Mecdi, s. 135-287; sahn-i seman medreseleri için bk. A. Adnan Adıvar, ayn. esr. s. 29 v. d. A. Süheyl Ünver, ayn. esr. s. 8 v. d.

4. Fatih patrik Gennadius Scholarius ile hıristiyan dinine dair bir münakaşada bulunduğ gibi, yine kendi huzurunda patrik Maxim Manuel ile diğer bir münazara da cereyan etmiştir (A. Adnan Adıvar, ayn. esr. s. 26, 28)

med'in, İstanbul fâtihi sıfatı ile Peygamberin medhettiği¹ bir hükümdar olarak zuhuru, etrafında bir takdis hâlesinin teessüsüne bâdî olmuş, tarikat şeyh ve müntesipleri tarafından manevî bir sima telâkki edilmişti. Hakikatte, akıl ve mantığa ön planda yer veren bir rasyonalist olduğu için, metafizik meselelerine karşı merakını, fikir adamlarile görüşmek suretiyle, tatmine çalışan Fâtih, bir taraftan bu âmilin te'siri ile, diğer taraftan da halkın âlim ve şeyhlere gösterdiği hürmetten istifâde maksadı ile, mütehayyiz ilim ve din unsurlarını etrafında toplamaktan geri kalmamakta idi. Ak Şams al-Dîn'i, İstanbul'un fethinde beraberinde bulundurarak manevî nüfuzundan faydalanan bu hükümdar, fetih askerine katılan meczuplar ve mücahitler içerisinde, halkın manevî tasarrufuna inandığı sūfilere de hürmet gösteriyordu². Fâtih, devrin tasavvuf muhitindeki meseleler ile de alâkadar olmakta idi. Hususiyle vahdet-i vücud meslekini hakkıyla anlamayı arzu ediyordu. Bu zamanda, vahdet-i vücuda hakkıyla vâkıf olan şeyhlerin Horasan havâlisinde ve İran'ın sâir muntakalarında bulunmaları dolayısıyla, bu zatlardan ders gören sūfiler, İstanbul'da rağbet gördükleri gibi, bilhassa Sa'd al-Dîn-i Kâşgari ve 'Ubayd Allâh-i Ahrâr gibi Horasan ve Semerkand muhitinin iki meşhur nakşebendî şeyhine mensup bulunanlara karşı, Fâtih'in hususî bir alâkası vardı. Vahdet-i vücuda en ziyade vukufu olan bir zat olarak kıymetlendirdiği 'Abd al-Rahmân-i Câmî'yi, kendisi ile görüşmek maksadı ile İstanbul'a davet etti ise de, Câmî, bir fırsat ile, dâvete icabet etmedi³. Mamafih Fâtih, Câmî'nin de bağlı bulunduğu Horasan nakîşlerine gösterdiği alâka saikası ile, İstanbul'a gelen nakşîlere karşı lâkayit kalamamıştı. Meselâ Hvâca İshâk-i Buḥârî-i Hindî'ye, Murad Paşa câmii civarında bir tekke inşa⁴ eylemek suretiyle, bu neşvenin İstanbul'da tekarrü-

1. Bu hadis için bk. Suyûtî, al-Câmic al-şagîr, Mısır. 1321, II, 104.

2 Meselâ Sarı Kadı köyünde medfun Sarı Kadı Mehmet Dede'nin mahdumu Mustafa Dede (ölm. 887) de, fetih ordusuna iştirak etmiş şeyhlerdendi. Sarı Kadı Mehmed Dede, kübreviyeden Şeyh İlyâs'ın hem pîrdaşı ve hem de halifesi dir (Ayyansarâyî, Hadikatül-cevâmî, İstanbul, 1281, II, 261).

3 Câmî, Husayn Baḳara'yı rencide etmemek için, Hicaz'dan avdetinde Şam'da iken, Fâtih'in dâvetinden haberdar olarak gizlice Horasan'a dönmeğe çalışmış ve bu suretle, vâkı talebi yerine getirmemiştir. Safî, Raşahât, türk. terc. Şerif-ül-Abbâsî, İstanbul, 1291, taş basm., s. 224 v. d. Câmî'nin Fâtih'e yazdığı bir manzum mektup için bk. Ziya Paşa, Harâbât, III, 225.

4 Mezkûr şeyh, bu tekkenin mescidinde, mihrabın önünde, medfundur, Fâtih'in silâhdarı da bu şeyhe irâde getirmiş ve bu mescide kapanmıştı. O da bu

rüne âmil olduğu gibi, diğer şeyhler ile cereyan eden münazaraları da, tâkip eylemeği ihmal etmemiştir. Eğer bu uyanık hükümdar, 'Ubayd Allâh-i Ahrâr'ın meşhûr halifesi 'Abd Allâh İlahî-i Simâvî (ölm. 896) İstanbul'a geldiği zaman, vefat etmemiş olsaydı, bütün Mâveraennehr'in manevî himmetine sığındığı o meşhûr nakşî Hıvâca'sine karşı, boşuna alâka¹ göstermediğini anlardı. Mamafih, Horasan ve Mâveraennehr'in tasavvuf neşvesine ittila peyda etmek isteyen Fâtih'in karşısına kader, aynı neşve ile meşbû, bir diğer İlahîyi² de çıkarmış bulunuyordu.

mescidin sokak kapısı ittisâline defnedildi. Mescidin bir kapısı Horhor çeşmesine muttasıl olup, tevliyeti şehlerine tahsis edilmişti. «Vazifesi» Fâtih'in vakfından verilmekte iken, Üsküdar'da zâviye sâhibi Seyyid Feyzullâh-i Hindî'nin ricası üzerine, sadrazam Yeğen Mehmed Paşa gümrükten yevmiye tayin eylemiştir. Bu tarihte tekkenin şeyhi Turâbî-i Hindî idi (Ayvansârâyî, ayn. esr., I, 219).

¹ Bayezid II.'in Fatih'in bir muharebede düşmana galebesini 'Ubayd Allâh-i Ahrâr'ın maneviyatına namlettğini ifade eden bir menkabe için bk. Lâmicî, Terce-me-i nefâhat, İstanbul, 1289 s. 454 (ilâve).

² Şayh Ahmed İlahî-i Nakşbandî namı ile maruf olan bu zat, Buharalı olup, Fâtih zamanında hicret ederek, Bursa'ya yerleşmişti. Halvetiye, melâmiye şeyhlerine de mülâzemet eden bu zatın, nakşibendiliği kimden telâkki eylediği, mâlûm değildir. Ancak Belîğ'in «bir pîr-i kühensâl-i nakşbendîye» den tarikat ahzeylediğini beyan ettiği Ahmed İlahî'nin Fâtih'in emri üzerine, Sadr al-Dîn al-Konavi'nin Miftâh al-gayb'ına farsça bir şerh yazıp, tesvidinden 880'de Edremit'teki zâviyesinde fârig olduğunu biliyoruz (Bk. Şerh miftâh al-gayb, Konya âsâr-i atika müzesi kütüp., nr. M. 7,24/5601. mukaddime, krş. Kaşf al-zunûn, s. 1768). üç lisanda şiirler yazıp Fatih nâmına «muanven» kılan bu şeyh, müridlerinden defterdar Derviş Etendi'nin, kendisi için Yoğurtlu Baba'da yaptırdığı hânekah ve câmiin haziresinde medfundur (Belîğ, Güldeste s. 143/144). Şeyh Ahmed İlahî'nin erkek evladı devam etmiştir. Bunlar İlahî-zade namı ile mârûf-durlar. Oğlu İlahî zade al-Şayh Mehmed Efendi (ölm. 900) pederinden icazet almış ve mezkûr zâviyede irşadda bulunmuştu. İlahî-zâde 'Alî Çelebi (ölm. 1028), İlahî-zade al-Seyyid Yûsuf Efendi (ölm. 1086) gibi âlimler de tedris mahfillerinin meşhûr simalarıdır (bunlar için ve diğer İlahî-zâdeler için bk. Belîğ, avn. esr. s. 335/338, 432/433). Bir diğer İlahî-zâde'den de aşağıda bahsedilecektir. İlahî mahlaslı bir kaç zat daha vardır. Kamâl al-Dîn Husayn b. Hıvâca Şaraf al-Dîn 'Abd al-Hakk-i İlahî (ölm. 950) Safeviye ocağına mensup bir sûfidir. Calâl al-Dîn al-Davvani'nin tilmizi olan bu zat, âlim ve mutasavvıf bir sima olup, tasavvufi şiirleri, Gülşen-i râz şerhi ve felsefî eserlere olan şerhleri ile meşhûrdur (krş. Muhammed Ali Terbi et, Dânişmandân-i Azarbaycân, Tah an 13,4 s. 47 v. d.). Mîr İlahî-i Şirvânî, İlahî-i Ta'rîzî ve Hakîm İlahî-i Ardabîlî (ölm. 1296) gibi şâir simalar ile «İlahîva kila rahmet Mennân = 979» tarihinde geçen Yenice İlahî (Osmanlı muellitleri, I, 91 not, 1) i, İlahî-i Simâvî ile karıştırmamak lazundur (mezkûr şahıslar için bk. Muhammed 'Alî Tarbiyat, ayn. esr. s. 49 v. d.).

Şeyh 'Abd Allāh İllāhī-i Simāvī¹ (ölm. 896), Simav'da² dünyaya gelmiş ve tahsile başladığı zaman, İstanbul'a gelerek Zeyrek medresesinde yerleşmişti. Bilāhare 'Alā' al-Dīn 'Alī al-Ṭūsī (ölm. 887) ile birlikte, Horasan'a müteveccihen yola çıkarak, Semerkand'e Ḥvāca 'Ubayd Allāh-i Aḥrār'ın nezdine gitti³. Ḥvāca'den telkin aldıktan sonra bir müddet de Kasr-ı Arifānda Şāh-i Nakşbend'in mezarına mülāzemet ile bu zatın ruhaniyetinden feyz alan 'Abd Allāh-i Simāvī, uveysī bir meşrebe de sahip olmak suretiyle, mārūf oldu. Şürde İllāhī mahlasını aldığı için daha ziyāde Molla İllāhī-i Şimāvī unvanı ile anılır. Horasan'dan avdet edince, doğruca Simav'a giden Molla İllāhī'ye, Amīr-i Kulāl ahfadından al-Şeyḫ al-Sayyid Aḥmed al-Buḥārī (ölm. 922) de refakat ediyordu.

Simavda tam bir nakşbendī mahfili te'sis eden şeyh İllāhī'nin etrafında sür'atle bir menākib halesi vücuda geldi. Horasan'dan gelen bu meşhur sufi ile halifesi Aḥmed Buḥārī, civarın iki büyük velisi olarak, ibcāl edildi, Az zamanda ismi ve şöreti İstanbul sūfiye muhitini meşgul eden Şeyh İllāhī'ye İstanbul'a gelmesi için dāvetlerde bulunuldu. Şeyh, halifesi al-Sayyid Aḥmed Buḥārī'yi, muhiti istikşaf için, İstanbul'a gönderdi⁴. Amīr Buḥārī namı ile meşhur olan bu zatın, memleketinde kalmasını ima etmesi üzerine Molla İllāhī'nin Simav'da ikameti tercih etmesi mânidar-

¹ İsmi eserlerinde şu şekilde kavdeder: Azcaf al-zucafā ḥādīm al-fukarā calīs al-ğurabā, anīs al-budalā 'Abd Allāh al-Simāvī al-meşḫūr bi-İllāhī (Maslak al-tālibīn va'l-cābidīn (al-vāsīlīn) bendeki nüsha var. 2a).

² Doğduğu yerin Tekellūf namındaki köy olduğuna kendisi şu suretle işaret eder:

در تکلف شد الهمی را مقام اندر سماو گرچه خود را از تکلف دور کرد از دیرگاه

(Maslak al-tālibīn, göst. yer., buradan naklen Lāmiçī, ayn. eser. s. 460; krş. Mecdī, Terceme-i şakayik, s. 263).

³ Ṭūsī'den bir miktar okuduktan sonra sülūk dairesine kapılarak, kitaplarını yakmak üzere iken bir dervişin tavsiyesi üzerine, ta'avvufa dâir bir kaç risaleyi alıkoyarak diğerlerini satıp tasadduk eylediği meşhurdur (Lāmiçī, ayn. eser. s. 460 v. d.; Taşköbri-zāde, ayn. eser. I. 373, türk. trc. Mecdī, s. 263) Şeyh Molla İllāhī ile Tebrīz'de görüşen 'Alā' al-Dīn 'Alī-i Ṭūsī, bu ilmizinin je'irinde kalarak Hocazāde'nin kendisine üstün tut lmasından mütevellit ye'sini ancak 'Ubayd Allāh-i Aḥrār'a intisap ile avuta ilmi ti (bk. Taşköbri-zāde, ayn. eser. I. 161 v. d. türk. trc. Mecdī, s. 119; Luknevī, al-Favā'id, al-bahīya Mısır, 1324, s. 145).

⁴ Lāmiçī, ayn. eser., s. 468.

dır¹. Fatih'in, Horasan nakşîye muhitine mensup şeyhlere gösterdiği hürmet ve alâkanın derecesi mâlûmken, İlahî gibi 'Ubayd Allâh-i Ahrâr neşvesine mâlik, Câmî gibi sufiler ile, mülâkat etmiş bir zata karşı lakayıt kalması ve bu zatın da İstanbul'a gelmek için mezkûr hükümdarın vefatını beklemesi, tebarüz ettirilmesi icap eden bir keyfiyettir. Mamafih bu hususta o devirde hâkim bir mevkide bulunan halvetîye, bayramîye tarikatlerine ve bilhassa Ak Sams al-Dîn'e (şemsîye) mensup şeyhlerin de rol oynamış olmaları mümkündür. Bu kabil mülâhazalar dolayısıyla Simav'dan ayrılmayan Şeyh İlahî, nihayet Fâtih'in vefatından sonra kazasker Manisalı Çelebi'nin ricası üzerine, İstanbul'a gelerek Zeyrek medresesine yerleşti ve mezkûr kazaskerin sâlikleri için arzettiği hücreleri kabulden imtina gösterdi². Şeyh İlahî'nin İstanbul'da tasavvufî meselelere dâir sözleri az zamanda devlet ricâline müessir olmaya başladı. Bilhassa Ayasofya'daki vahdet-i vücudun gamiz meselelerine temas eden vaızları halk üzerinde derin te'sirler icra ediyordu³. Bu suretle nakşbendîlik İstanbul'a, tam bir tarikat hâlinde, ancak Molla İlahî ile girmiş oldu⁴.

Zeyniler daima nakşbendîler ile itilâf ve ittifak halinde buldukları için bu iki tarikat mensuplarının daima birbirleri ile musahabe ve muaneşede buldukları görülür. Bu cihetle Şeyh Muşlih al-Dîn Vafâ'yı diğer şeyhlere tercih eden Şeyh İlahî devrin bu yüksek şeyhi ile ünsiyet peyda eylemişti. Tekkesine tehalükle koşan sâlikler arasında, bilhassa Şeyh Muşlih al-Dîn-i Tavîl, Luţf Allâh-i Uskübî ve 'Abid Çelebi'nin zimamdarlığını yaptıkları, seçkin bir âlimler zümresi yer almış bulunuyordu. Bütün bunlara rağmen şehrin dağdağasından bıkan Molla İlahî, Evranos-zâde Ahmed Bey'in ricası üzerine, Vardar Yenicesine

¹ Şeyh Vafâ zâviyesine misafir olan Ahmed Buğârî bu şehir şeyhlerinin ahvalini şu beyit ile Molla İlahî'ye bildirmişti:

زین میان خاطر آسوده کسی راست که او دامن یار گرفتست و کناری دارد

Bunun üzerine şeyh uzun müddet Simav'da kaldı (Lâmicî, ayn. esr., 468/469).

² Lâmicî, ayn. esr., s. 461; Mecdi şeyhin Şeytan-kulu fitnesi üzerine İstanbul'a geldiğini kaydediyor (ayn. esr., s. 263).

³ Bu camideki vaızları, bu vâdide bir menâkib-meydana getirecek derecede parlak olmuştur. Kitâb-i Mollâ İlahî veya Hızir-nâme ismi verilen bu menkabenin yazma nushaları pek çoktur.

⁴ Atâî, Hadâcîk al-hakâcîk, I, 61.

çekildi¹. Ve burada vefat edince² (896) Ahmed bey üzerine türbe ve imaret yaptırmak suretiyle ona olan bağlılığını izhar etti.

Halifeleri

Zeyrek medresesindeki bu nakşiye mahfilini temsil eden halifeler arasında, İlahî neşvesini yaymak hususunda Şeyh Muşlih al-Din-i Tavil'in sarfettiği gayretler az olmamıştır. Kastamonu'nun Bakır Küresi kasabasından olan bu zat tahsilini ikmal ettikten sonra Molla İlahî'ye intisap etmişti. Şeyhin, İstanbul'un ilmî mahfillerinde müdafii olan bu zat bilhassa halktan uzleti ile mârûf oldu. Muslih al-Din'in, şeyhlere fazla bağlı olan Bayezid II. e gönderdiği bir mektup ile doğduğu yerin zulme mârûz bırakıldığını beyan etmesi üzerine derhal nazar-ı itibara alınacak derecede hükümdar üzerinde müessir olduğu görülüyor³.

Zeyrek camii imamı Nür al-Din-i Halvatî ile Şeyh Muşlih al-Din-i İskilibî'ye meyil gösteren Âbid Çelebi (ölm. 903) ise Molla İlahî'ye bağlandığı zaman karısı da şeyhe irâde getirmiş bulunuyordu. Kadılığı terk ile, evi civarında bir mescit bina ederek, tarikati neşre çalışan bu zat⁴, Mevlânâ neslinden olup muhit üzerinde oldukça müessir idi. Luţf Allâh-i Uskübî ise ilim mahfillerinin bilgisine hürmet ettiği bir zat idi. Bu neşvenin itiraz götürmez bir unsuru olmakla berâber, bilhassa şeyhden sonra Üskub dağlarında inzivaya çekilmesi ve diğer halife Şeyh Badr al-Din Babâ'nın da buna müşabih bir hayat yaşaması dik-

¹ Lâmicî, ayn. esr., s. 462; Taşköbri-zâde, ayn. esr., I, 374, türk. trc. Meedi, s. 263.

² Vefatına, 896 = غریق رحمت حق شد از آن رو شدش تاریخ رحمت برآهی tarih düşmüştür (bk. Lâmicî, ayn. esr.; s. 462; bundan naklen Meedi, ayn. esr., s. 263; Bursalı Tahir Bey (Osmanlı müellifleri, I, 91). Şeyhin Ağustos nahiyesinde vefat ederek Vardar Yenicesine nakledildiğini ve Evrenos-zâdenin yaptırdığı türbeyi kendisinin de ziyaret eylediğini beyan ediyor.

³ Taşköbri-zâde, ayn. esr. I, 562; türk. trc. Meedi, s. 366; Şeyh İlahî'nin vefatından sonra Bursa'ya çekilen Muslih al-Din-i Tavil, zeyniyeden Şeyh Tâc al-Din'in kabri civarında ikamet etti ve vefatında oraya defnedildi (Taşköbri-zâde ayn. esr. I, 563; türk. trc. Meedi, s. 367; bk. bir de Belîğ, ayn. esr., s. 180). Bu zatın "Şecere-i meşayih,, i hâvi bir eseri olduğunu Lâmicî kaydediyor (ayn. esr. s. 572).

⁴ Lâmicî, ayn. esr. s. 463 v. d. Taşköbri-zâde, ayn. esr. I, 564; türk. trc. s. 367 v. d. krş. Ayvansarâyî, ayn. esr. I, 152.

kati caliptir¹. Molla İlahî, Vardar yenicisinde eserleri² ve telkinleri ile tam bir vahdt-i vücud çevresi te'sis eylemişti. Bilâhara bu vâdinin Badr al-Dîn al-Simâvî'den kalan fikir bakiyesi ile mezcedilmesi üzerine bu havalide, son zamanlara kadar intikal eden, bir nakşîye muhiti meydana geldi.

Emîr Ahmed-i Buhârî ve İstanbul'daki zâviyeleri

Bayezid II., şeyhlere son derece hürmetkâr olduğu için, bu nakşîye muhitine karşı da iâkayıt kalmadı. Bu tarihte Ubayd Allâh-i Ahrâr'ın torunu Abd al-Hâdî³ ile görüşen bu hükümdarın, İstanbul'a velvele salan Şeyh İlahî nakşîye muhitine karşı muhabbeti gittikçe artmakta idi. Bayezid II. bu meyil ve muhabbetini İlahî'nin kaim makamı al-Sayyid Ahmed b. Muhammed al-Buhârî (ölm. 922)'ye tevcih ediyordu. Emir Sultanın amcazâdelerinden⁴ olan bu zat Hvâca Ubayd Allâh-i Ahrâr'a mülâzemet etmekte iken, Hvâca'nın kendisine hem seyyid ve hem de Hvâca Maḥmūd-i İncîr-i Fağnavî'nin hafidi alması dolayısıyla gösterdiği hürmetten sıkılarak, Molla İlahî'den inabe almış ve bu zat ile birlikte Simav'a gelmişti. Simav'dan mükerreren hacca giden Seyyid Ahmed-i Buhârî, Şeyh İlahî'nin talebi üzerine tekrar Simav'a dönünce İstanbul'a gönderildi ve şeyhin, Vardar Yenicesi'ne çekilmesi üzerine, kaim makamı oldu⁵. Seyyid Ahmed-i Buhârî, nakşbendiliğin esaslı bir surette İstanbul'da yerleşmesini te'min için, Bayezid II.'nin teveccühünden istifâde etmesini bilmiştir. Fatih civarında bina ettiği tekkesi, talipler ile dolup taşıdığı

¹ Bk. Taşköbri-zâde, ayn. esr. I, 565/568, türk. trc. Meedi, s. 368 v. d.

² Bunların bir listesi Mehmed Tahir (Osmanlı müellifleri, I. 91). tarafından serdedilmekte ise de bazıları kendisinin değildir

³ Lâmiçî bu zatın oğlu Muhammed Kâsım ile görüşmüştür. Kendisinden bahsederken «sallamahu'llahu ve abkâhu» demesine bakılırsa bu esnada hayatta olduğu istidlâl olunur (ayn. esr., s. 451). Abd al-Hâdî, Hvacakâ Muhammed Abd Allâhın oğludur. Mezkûr mülâkat için bk. ayn. esr., s. 454.

⁴ Atâî, ayn. esr., I, 61. Bahara'dan hicret ederek İstanbul'da Unkapanı civarında yerleşen nakşiyeden bir Şeyh Ahmed-i Buhârî (ölm. 994) daha vardır. Sâkin olduğu yerde defnedilen bu zatın üzerine Sultan Murad türbe yaptırmıştı. Kabri halk tarafından hürmetle ziyaret edilmekte idi (Atâî, ayn. esr., s. 162). Ayvansarayî (ayn. esr., I,100). ye göre bu zatın türbesi Haraççı meşidi civarındadır

⁵ Lâmiçî, ayn. esr., s. 467; bundan naklen Taşköbri-zâde, ayn. esr., I, 458; türk. trc. Meedi, s. 365.

zaman, Bayezid II. burada bir mescid ile hücreler yaptırdı¹. Müridlerinin izdihamı karşısında bu tekke kâfi gelmeyince Ayvansaray civarında ikinci bir tekke inşa edildi ve bunu da Edirnekapı haricindeki zâviye tâkip etti².

Halifeleri

Emir Ahmed-i Buhârî etrafında toplananlar ekseriyetle ilmiye silkine mensuptu. Bunları, ruhlarını istilâ eden bir haşyetle kendisine bağlayan Emir'in en ileri gelen halifeleri Bursalı Şeyh Maḥmūd Lâmi'î Çelebi (ölm. 937 veya 938) ve Hakim Çelebi³ nâmı ile mârûf Şeyh Mehmed b. Sayyid Ahmed (ölm. 974) ile kendisine damad edindiği Şeyh Maḥmūd Çelebi (ölm. 938) idi.

Hakim Çelebi

Seyyid Ahmed-i Buhârî vefat ettiği zaman (cemaziyelâhir 922⁴) tarikatini tam bir selâhiyetle neşreden bu halifeleri arasın-

¹ Lâmi'î, ayn. esr., göst. yer.; Taşköbri-zâde, göst. yer. türk. terc. Meedî, göst. yer.; Nişancı Mehmed Paşa, Tarih, İstanbul, 1279, s. 191. Bu mescit tekkenin karşısında idi. Bilâhare minberini sadrazam Bayram Paşa vazetmişti. Karşısında bir de mektep vardı ki bu da Şeyh Ahmed-i Buhârînin damadının damadı Abd al-Latîf Efendî'nin hemşiresinin kocası kazasker Kızıl Abd al-Rahman Efendî'nin hayratından idi (Ayvansarâyî, ayn. esr. I, 43 v. d.). Bu gün bu binalar birer enkaz yığını hâlinededir.

² Bu zâviyenin mescidini de Sultan Süleyman yaptırmıştır (Ayvansarâyî, ayn. esr. I, 297).

³ Tıpta mahir olduğu için bu unvan ile meşhûr olmuştu (Atâî, ayn. esr. I, 261).

⁴ Vefatına Anadolu müftisi Ahmed Paşa'nın oğlu olup Kaplıca müderrisi iken feragat ederek Ahmed-i Buhârî'ye intisap eden Hızir Bey Çelebi (ölm. 924; bu zat için bk. Taşköbri-zâde, ayn. esr. II, 37; türk. terc. Meedî, s. 431) şu tarihi söylemiştir :

Müşkil imiş firakî şeyhin begayet ah şeyh
Kande gitti bilmezsin ol mazhar-i Allah şeyh
Bu firak-ü. hâsrete bu hecre-vü- bu hâlete
Gönlüme didim ki di tarih didi : vah şeyh = 922

Lâmi'î Çelebi de :

Kani ol şems-i hakikat saye-i lutf-i ilâh
Kutb-i irşad-i tarikat mürşid-i gerdun-penâh
Şûle salmıştı Buhara'dan doğup Rum üstüne
Mefhar-i âl-i abâ idi vü mülk-i dine şah
Kodi encüm gibi eshabın dolandı meh sıfat
Gaym-i gamdan oldu lâbüd çihre-i âlem siyah
Can dimağın çünkü bu sevda buharı kopladı
Dil didi tarih : ey Sayyid Buhârî ah vah = 922

da Lâmi'î Çelebi'nin faaliyeti telif sâhasına münhasır kalmıştır¹. İznikmit'te dünyaya gelen Hakim Çelebi ise Foçavî Seyyid Efendi'den ders görmüş ve Çivi-zâde ile ders şeriki iken sülûk daiyesine kapılarak, Seyyid Ahmed-i Buğârî'ye intisap etmek suretiyle, bu mahfelin revnakı hâline gelmişti. Seyyid Ahmed-i Buğârî intikal eyledikten sonra bir kaç defa hacca giden Hakim Çelebi, müstağni, irşad dâvasından uzak yaşamakta idi. "Harem-i hâss-ı Sultânî," den çıkıp mîrâhûr-i kebîr olan Rüstem Paşa ondan mesnevî okumuş ve halkın istifâdesini te'min için, kendisine bir zâviye bina ederek², Çelebi'yi burada irşadda bulumağa razı edebilmişti. Vefatına kadar (9 zilhicce 974 pazar³) halkı irşad vazifesine gayretle devam eden ve b a y r a m î neşve-

bk. Lâmi'î, ayn. esr. s. 470; birinci tarih için bk. bir de Meedi, ayn. esr. s. 365. 73 yaşında iken vefat eden Seyyid Ahmed-i Buğârî, damadı Mahmûd Çelebi tarafından yıkanarak Fatih civarındaki hânekahına defnedilmiş ve bilâhara bu meden müstakil bir türbe hâline getirilmiştir. Kapısında Lâmi'î'nin mezkûr tarihi ahkûktür (Ayyansarâyî, ayn. esr. I. 42). Son zamanlarda tamamen harap olmuş olan bu türbeyi, bugünlerde, hayır sahiplerinden biri tamir ederek, şeyhin şanına munasip bir hale getirmeğe çalışmaktadır.

¹ Lâmi'î Çelebi hakkında malûmat için bk. E. J. W. Gibb, ayn. esr, III, 20 v. dd..

² Rüstem Paşa'nın Sultan Süleyman'dan isdar ettiği ferman üzerine, Koska yaklarındaki Fil Damı yıkılarak yerine bir zaviye bina edildi. Bir de mescidi olan bu zaviyede Hakim Çelebi (ölm. 974) den sonra Nakşbend zâde Mustafa Çelebi (ölm. 979) postnişin olmuştu. Yerine geçen İlâhi-zâde Yakküb Efendi (ölm. 999) — Bursa'da mukim Ahmed İlâhi ahfadındandır — 990'da şeyhliği terk ile Bursa'ya çekildiği zaman Aydın Yenışehir'inde müderris ve müfti bulunan Tire'li Ahmed Efendi (ölm. 1034) zâviyeye şeyh oldu. Bu zat Tire'de Sultan Selim'ün hocası Anullâh Efendi'den ders görmüş ve müftülüğe kadar yükselmişti. 1030'da şeyhülislâ Es'ad Efendi Leh seferine iştirak ettiği zaman ona vekâlet eden Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine mezkûr zâviye şeyhliğine oğlu İbrahim Efendi getirildi. B zattan sonra postnişin alan şeyhler sırası ile şunlardır: Bosnevî Osman Efendi, (ölm. 1074). Kayseriye'li el-Şeyh Mucabbir Hasan Efendi (ölm. 1102). Esirî damadı Şeyh Mustafa Efendi (ölm, 1120). Emir-i Buhari şeyhi Fazlullâh Efendi b. Şe' el-Seyyid Abdullah Efendi (ölm. 1121) — zamime olarak bu tekke şeyhliği de keşisine verilmişti — . El-Şeyh Ahmed Hakkî (ölm. 1122). Çelebi-zâde el-Şeyh Abdurrahman Efendi (ölm. 1162). el-Şeyh Muhammed Efendi b. Abdurrahman Efendi (ölm. 1167). Yasinci-zâde al-Şeyh Osman Efendi (ölm. 1187). Bk. Atâî, ayn. esr. I, 216/217, 360, II, 759; Belig, ayn. esr. s. 140; Ayyansarâyî, ayn. esr. , I, 89 d.

³ Hakim Çelebi'nin vefatına :

رفت حيف أن طيب اهل دلان

misrai tarih düşmüştür (Atâî, ayn. esr. , I, 207).

sine de mâlik bulunan Hakim Çelebi'ye muvazi bir irşad halkası te'sis eden maḥmūd Çelebi (ölm. 938), Amîr Aḥmed-i Buḥârî'nin postnişini olmak dolayısıyla daha mesuliyetli bir mevkie sâhipti.

Maḥmūd Çelebi

Emîr Buḥârî bir taraftan Pîrî Halife-i Ḥamîdî¹ (ölm. 962) ile Eğirdir havâlisine nufuza çalışırken, diğer taraftan da Lâmi'î Çelebi'yi Bursa'da tarikati neşre memur eylemişti. Mezkûr Maḥmūd Çelebi'ye kızı Faṭma (ölm. 921)'yı vererek damad edinen Şeyh, onu Edirnekapı dışarısındaki zâviyeye şeyh² nasbetmek suretiyle daha hayatta iken kendisine verdiği kıymeti izhar etmiş oldu.

Abd al-Latif Efendi

Maḥmūd Çelebi'nin gerek Edirnekapı'daki zâviyede, gerek Emir-i Buḥârî dergâhındaki şeyhliği esnasında genişlettiği nakşîye halkasını vefatında³ damadı, Fâtih devri vezirlerinden Kiyun Musa Paşa ahfadından, Abd al-Laṭîf Efendi (ölm. 971) temsil ederek, bu muhite daha parlak bir sima ihraz ettirmeğe çalıştı. Maḥmūd Çelebi'nin postnişini sıfatı ile bütün bu dergâh müntesiplerinin ibcal ye i'zaz eyledikleri Abd al-Laṭîf Efendi, hınşiresinin kocası kazasker Kızıl Abd al-Raḥmân Efendi 98 de sadr-ı Rûm olduğu zaman tarikat müntesiplerinin refahını emine

¹ Taşköbri-zade, ayn. esr., II, 154; türk. tre., Meedi, s. 519.

² Seyyid Aḥmed-i Buḥârî'nin vefatına kadar bu zâviyede şeyhlik den Maḥmūd Çelebi, Seyyid'in vefatı üzerine, dergâha postnişin olmuş ve yerle halifesi Şeyh Hacı Halife-i Mentesevî geçmişti. Bu zatın vefatı üzerine halifesi Şeyh Abû Bekir Halife-i Simavî (ölm. 965) postnişin oldu. Bundan sonra bu zâviyede sıra ile : Şeyh Safer Efendi. Şeyh Hamza Efendi. Taşcızâde Şeyh Mehmed Efendi. Şeyh Mustafa Efendi b. Şeyh Mehmed Efendi. Mehmed Emin Efendi şeyh olmuşlardır. Bu son zat şeyhliği terik edip seyahate çıkınca yerini Hasan Feyzi Efendi (ölm. 1102) geçmiş ve buna da oğlu Mehmed Şeyhî Efendi (ölm. 1144) halefe olmuştur. Atâî'ye olan zeyli ile meşhur olan bu zat (tercer-i hali için bk. msl. Salim, Tezkire, İstanbul, 1315. s. 399 v. dd.) " Abd-i ḥüste,, terkinin delâlet ettiği 1144 te vefat ederek mezkûr zâviye mescidinin mihrisi altında defnedilmiştir. Bu zattan sonra Şah Kadın-zâde Ahdurrahman Efendi (ölm. 1153) 9 sene postnişin olmuş ve sonra yerine oğlu geçmiştir. Krş. Taşköbri-zâde, ayn. esr. II. 155 v. d.; türk. tre., Meedi, s. 520; Ayvansarâyî, ayn. esr., 297.

³ Vefatına : قد دعاه ربه الحق الى دار السلام = 938 ve Syvây şeyh = 938 tarih düşmüştür. Edirnekapı dışarısındaki zâviyede medfund (Taşköbri-zâde, ayn. esr. II. 154; krş. türk. tre. Meedi, s. 519).

muvaffak olmuştu, Bu zatın şeyhe olan karabetinden istifadeye kalkışan Tarikatçı Ali Dede dergâhın saf ve samimi havasını ihlâle sebebiyet verdi ise de çabuk bertaraf edilebildi¹. 970 te ikinci defa hacca giden 'Abd al-Laṭîf Efendi, bir sene mücavir kaldıktan sonra 971'de avdet ederken vefat etti².

Hakim Çelebi'nin halifeleri

Dergâhda 'Abd al-Laṭîf Efendi'nin yerine geçen şeyhler³ ile birlikte bilhassa Hakim Çelebi ile Maḥmūd Çelebi halifelerinin tarikati neşretmek hususundaki gayretlerine ehemmiyet atfetmek icap eder. Hakim Çelebi'nin halifeleri arasında Rızaî mahlası ve Baba Efendi unvanı ile mârûf olan Şeyh Maḥmūd (ölm. 987) Efendi eslan Filibeli idi. Sudurdan Kadirî Efendi'den ders gördükten sonra tarikate meylederek mezkûr Hakim Çelebi âsita-

¹ Atâî, ayn. esr. I, 84. Kazasker Kızıl Abdurrahman Efendi aslen Amasyalıdır. Molla Guranî civarında kendi ismi ile mârûf camii bânisidir. Sadr-i Rûm iken azledilmiş ve bu esnada vefat ederek Emîr Buharî tekkesi karşısında bina ettirdiği mektebe defnedilmiştir (Ayvansarâyî ayn. esr. I, 167). Meşhur Birgevi Mehmed Efendi bu zatın tilmizi idi. Haleb ve Edirne'de kendisine dört sene kâs-samılık etmiştir. Şeyh 'Abd al-Laṭîf Efendi'nin oğlu Buḥârî-zâde lakabı ile mârûf Ahmed (Ali b. Balî'ye göre Mehmed bk. al-Ākd al-manzûm, İbn Ḥalikân, Bulak 1299 kenarında, II, 533) Efendi (ölm. 986) da mezkûr kazaskerin himaye ettiği kadıdandır. Buharî-zâde, Abdurrahman Efendi seyesinde bir çok mevki işgal ederek mevalî sınıfına girmişti Trablus Şam kazası mevleviyet addedildiği zaman ilk defa olarak bu zat tayin edildi (Atâî, ayn. esr. , I, 252).

² Vefatı için bk. bir de Ali b. Bâlî, ayn. esr. , II, 272.

³ 'Abd al-Laṭîf Efendi'den sonra Emîr-i Buḥârî dergâhına şu zatlar şeyh olmuşlardır: 4 — Ḥvâca Ahmed Sâdik Efendi b. Ḥvâca Muḥammed 'Abd al-Samîc — Ḥvâca Ubayd Allâh'ın torunu — al-Ḥusaynî (ölm. 994) tekkede minare dibinde medfundur. 5 — Ḥvâca Ziyâc al-Dîn Ahmed b. Ḥvâca Sâdik al-Ḥusaynî (ölm. 1011). 6 — Ḥvâca Fazl Allâh b. Ḥvâca Muḥammed Sa'îd b. Muḥammed 'Abd al-Samîc al-Ḥusaynî (ölm. 1046). Pederi Ḥvâca Muḥammed Sa'îd 990'da Taşkend'de vefat etmişti. Kendisi Eyûp'de Baba Haydar tekkesinde medfundur. 7 — Ḥvâca 'Abd Allâh b. Ḥvâca Fazl Allâh al-Ḥusaynî (ölm. 1080). Bu zat da Baba Haydar tekkesinde medfundur. Annesi Şerife Hidayet bint Şerife Âîşe bint Şerife Fatima bint Seyyid Ahmed-i Buharî'dir. 8 — Ḥvâca Fazl Allâh bin Ḥvâca 'Abd Allâh al-Ḥusaynî (ölm. 1121) Tûr-i Sina'da medfundur. 9 — Ḥvâca 'Abd al-Kabîr b. Ḥvâca Fazl Allâh al-Ḥusaynî (ölm. 1131). Baba Haydar tekkesinde medfundur. 10 — Ḥvâca Muḥammed Rafîc b. Ḥvâca 'Abd al-Kabîr al-Ḥusaynî (ölm. 1132). Baba Haydar tekkesinde medfundur. 11 — Ḥvâca 'Abd al-Rahmân b. Ḥvâca 'Abd al-Kabîr al-Ḥusaynî al-fârûkî (ölm. 1188). Baba Haydar tekkesinde gömülüdür. 12 — Ḥvâca Ḥamd Allâh b. Ḥvâca 'Abd al-Rahmân al-Ḥusaynî al-Fârûkî (ölm. 1212). Emîr-i Buharî hanekahında medfundur (bk. Ayvansarâyî, ayn. es. I, 43 v. d.)

nesine mülâzemet etmişti. Vezir Rüstem Paşa üzerinde, ona manevî peder olacak derecede, nâfiz olan Şeyh Mahmûd Baba 951'de vezir-i âzâm olan bu zat tarafından 50 akçe tekaüdiye ile i'zaz edildi. Devrin ilmiye muhitinde iclal ile karşılanan bu şeyhin hayranları arasında şâir Bâkî'nin¹ de yer aldığı söylenirse te'sis eylediği manevî kalkanın te'sir ve nüfus sâhası tebâruz ettirilmiş olur.

987 cemaziyelâhırında vefat eden bu şâir² zatın Süleymaniye câmii civarında bina ettiği medrese ile³ genişleyen Hakim Çelebi nakşiye çevresinin Şeyh Mahmûd Efendi (ölm. 975) ve Kavaklızade Şeyh Mehmed Efendi (ölm. 1000) gibi unsurlara malik olması da ayrıca ilmiye sâliklerinin bu zâviyeye olan alâka ve hürmetlerini artırmakta idi. Niğdeli olan Şeyh Mahmûd uzun müddet Kadı-zâdeye mülâzemet etmiş ve Süleymaniye medresesinde müridliğe kadar yükselmişti. Esasen pederi Şeyhî Dede, Mahmud Çelebi'ye müntesip olduğundan bu zat da Hakim Çelebi'ye intisap ederek tarikatten nasibini aldı. Şeyh Mahmud, Defterdar semtindeki Mahmud Çelebi dârülhadisinde tedris ile meşgûl olmak suretiyle tarikati neşre çalışırken, Bursa'da Hisar içinde Kavaklı İmam namındaki bir zatın oğlu olduğu için Kavaklı-zâde unvanı ile meşhûr olan ikinci zat da Merhaba Efendi'ye mülâzim olmuş ve sonra Mîrim Kösesine intisap ile kitabette, farisî ve muammada meşhur olmuştu. Mısır beylerbeğliğinden mütekaît Geylun Ali Paşa ile vezir Ferhad Paşa'ya nedimlik eden Kavaklı-zâde, Hakim Çelebi'den inâbe alarak hilâfete nail olunca,

¹ Bâkî, hilâlîya (Der Stayış-i Hivâca Efendi) ve hazâniya (Der stayış-i Hivâca Efendi-i Kâmyab) kasideleri ile Şeyh Mahmûd Baba'yı medheder. Atâî'nin (ayn. esr. I. 356) birinci kaside de:

Baba Efendi Hazret-i kim âsanına Gökten hilâl iki bükülüb virür selâm ve ikinci kaside de:

Hace-i âli nazar ser çeşme-i fazl-ü hüner Hazret-i Baba Efendi kâmbahş-ü, kâmrau şeklinde kaydettiği beyitler Sadeddin Nüzhet Ergun neşrinde başka rivayetle kayıtlıdır (Bâkî, hayatı ve şiirleri, İstanbul, ts. nr. 23, 24). Umm Veledzâde Efendi de, Risâle-i kalemiye'sinde şu beyitler ile Baba Efendi'yi medh etmektedir:

ملاذ الخلق في الأحوال طرا ومن يبع له المكروه خابا
وبيت العلم محروز مصون له مذ كان هذا الحر بابا

(bk. Atâî, ayn. esr., göst. yer.).

² Şiirleri için bk. Atâî, ayn. esr. I, 457

³ Atâî, göst. yer.

mezkûr şahıslarla olan muarefesi dolayısıyla rical üzerinde müessir olmakta idi¹.

Şaban Efendi

Emîr Buḫārî zaviyesinde de şeyhlik eden bu zatın te'siri bu şekilde devam ederken, Hakim Çelebi neşvesini en yüksek merhaleye erdiren ve hatta hükümdara kadar varan bir nakşiye muhiti te'sisine muvaffak olan zat, Hakim Çelebi'nin meşhur halifesi Şaban Efendi (ölm. 1002) idi. Aslen Kastamonu'lu olan bu zat halvetiye şeyhlerinden Kastamonu'lu Şaban Efendi'ye intisap etmişken 970'te İstanbul'a gelerek Hakim Çelebi'den inâbe almış ve böylece hakikî neşvesini bulmuştu. Hilâfet alarak bir müddet Mudurnu'da irşadda bulundu. Padişahın hocası Ataullah Efendi'nin delâleti ile İstanbul'a dâvet olunan Şeyh Şaban Efendi, Darbhane civarındaki Çavuş Tekkesi'ne şeyh nasbedildiği çaman etrafında kalabalık bir nakşî kütlesi bulunuyordu. Kavaklı-zâde yerine Emîr Buḫārî dergâhına postnişin olan bu zat, Murad III.'a nufuz edecek derecede tasarruf ve cezbe sâhibi bir şeyh olduğu için, hudümdarın kendisine meylini gören pek çok kimse de bu muhite intisaba çalışıyordu. Şaban Efendi vefat ettiği zaman hükümdara taziyede bulunanlar arasında meşhur şâir Nev'î'nin de bulunduğu göz önüne alınırsa bu şeyh ile Sultan Murad arasındaki rabita tezahür eder².

Mahmud Çelebi halifeleri

Şeyh Mahmud Çelebi'nin irşad dairesine mensup bulunan diğer halifeler ise, daha ziyâde irşad müesseseleri meydana getirmek suretiyle, Hakim Çelebi'nin feyz ve bereketini neşredenleri destekliyorlardı. Bunlar arasında Mişmel-zâde Mehmed Efendi (ölm. 931) hilâfet aldıktan sonra Bursa'ya çekilerek, Molla Fenârî câmi ve zaviyesinde³ halkı irşada başlamış olmakla beraber, Gülîstan, Divan-i Hâfız ve Mesnevî gibi eserlere yazdığı şerhleri

¹ Kırş, Atâî, ayn. esr., I, 194, 372; buradan naklen Naimâ, Tarih, İstanbul, 1283, I, 76.

² 14 rebiülevvel 1002 çarşamba günü vefat ederek Şeyh Vefa câmiî haziresine defnedilen Şeyh Şaban Efendi için Nev'î'nin o gün yazıp Sultan Murad'a gönderdiği farsça mersiye için bk. Atâî, ayn. esr., I, 371. Mezkûr Şaban Efendi'nin arapça kaza ve kadere dâir bir risâlesi ile sülûktan bahs eden türkçe diğer bir risâlesi olduğunu Mehmed Tahir Bey söylemektedir (bk. Osmanlı müellifleri, I, 98).

³ Belig, ayn. esr., s. 152.

ile mârûf ve Sururî mahlası ile meşhur olan Muşlih al-Dîn Muştafâ b. Hvâca Şâbân (ölm. 969) da Mahmud Çelebi'den aldığı hilâfeti bu zatın damadı 'Abd al-Laţîf Efendi'den teccid eyleyerek, Kasımpaşa'da kendi ismine izâfetle mârûf olan mescidi yaptırmış ve burada mezkûr muhitin nakşîye havasını tevlide çalışmıştı¹. Sururî gibi saray ile ittisali olan zatlardan biri de 'Abd al-Laţîf Efendi halifesi ve Ğubârî mahlası ile meşhur Şeyh 'Abd al-Raĥmân Efendi (ölm. 974)'dir. Konya Akşehir'inden olan bu zat hilâfet aldıktan sonra hacca giderek orada kalmış ve 960'ta, İstanbul'a geldiği zaman, Sultan Bayezid'in şehzadesi Orhan'a muallim olmuştu. Bu şeyhzadeyi kardeşi Sultan Selim imha edince, Şeyh 'Abd al-Raĥmân Ğubârî gizlenmek zorunda kaldı. Nihayet Sultan Süleyman tarafından affedilerek hac kafilesine kadı nasbolundu. Derviş meşreb olan bu şâir zat, Şeyh Vefa câmiinin hücrelerinde ikameti esnasında, alhâkı ve rindâne şiirleri ile² etrafında bir dervişler halkası te'sis edebilmişti.

Cemal-zâde Şeyh Mehmed Efendi (ölm. 993) gibi ilmiye silkine mensup zatların şeyhlik ettiği³ Emîr-i Buĥârî dergâhı halifelerinin devlet ricali üzerindeki te'sirleri dolayısıyla, ötede-beride bu muhite bağlı zatlara tekke, mescit ve türbe yaptırınlar da eksik olmuyordu. Emîr-i Buĥârî dergâhı şeyhlerinden Fazl Allâh Efendi'ye müntesip saçlı Şeyh Mustafa Efendi (ölm. 1058) mezkûr dergâhda 9 sene hizmet ettikten sonra, 1043 teki büyük yangında câmi ve dergâhın tamamıyla yanması üzerine, büyük Karaman'da Canbaz Ahırları civarında bir mahzene çekilmiş ve orada riyâzetle yaşamakta idi. Bu zata tam bir itikadı olan sadrazam Kara Mustafa Paşa kendisine bir höcre yaptırdı. Şeyhin tasarrufuna kail olanlardan sadr-ı esbak Civan Kapıcıbaşı Mehmed Paşa da şeyhin vefatında (Ĥayr al-bariya=1058) üzerine bir türbe yaptırmak suretiyle bu yeri bir ziyaretgâh hâline ifrag et-

¹ Kasımpaşa medresesi de bu zat için bina edilmişti. Şehzâde Sultan Mustafa'ya hoca tayin edilen Sururî mezkûr şeyhzâdenin 960 şevvalinde Ereğli civarında Ak-Öyük'te Sultan Süleyman tarafından katledilmesi üzerine inziva ihtiyar ederek, mescidi civarında vefatına kadar, 'Abd al-Laţîf Efendi'ye merbut bir halife sıfatı ile tedris ile meşgul oldu. Vefatına «میرود بهشت» ve «Gıddi cihan Sururî = 969» tarih düşmüştür. Sururî mezkûr câmiin mihrabı önünde medfundur (Ayvansayâyî, ayn. esr., II, 4; krş. Latifî, Tezkire, s. 186).

² Krş. Atâî, ayn. esr. I, 192; Latifî, ayn. esr. s. 252.

³ Atâî, ayn. esr. I. 361

ti¹. Diğer taraftan daha Emîr Ahmed-i Buḫārî zamanında yapılan tekkeler de, mensupları tarafından vakıflar vazedilmek suretiyle tevsi edilerek, devlet ricalinin bu alâkalarına muvazi bir faaliyet de gösterilmekte idi. Ayvansaray civarındaki Emîr-i Buḫārî tekke ve mescidi mülk olduğu için vârislerine kalıyordu. Bu kıl mensuplarından Muşlih al-Dîn Muştafa Muşlu (ölm. 1068) Emîr-i Buḫārî'nin kerimezâdesi ile evlenince, ilk defa olarak mezkûr tekkeye şeyh oldu. Bu zat tekkenin vakıflarına yeni bir sima ihraz ettirerek, mevlid okunmasını da şart koştu. Bu suretle genişleyen bu nakşî muhiti bilâhara, bilhassa bu tekke şeyhleri tarafından², daha kudretle temsil edilmiştir.

Diğer Nakşbendîler

Bayezid II. zamanından beri mutasavvıflara gösterilen itibar, Selim I. zamanında siyasi bir ehemmiyet kesbetmeğe başladı. Alevî meşreb tarikatlerin, Şah İsmail'in Anadolu'daki propagandalarına farkında olarak veya olmayarak âlet olmaları, bunları âlimlerin kontrolü altına almak zaruretini ihdas ediyordu. Alevî nisbeli tarikatler arasında sonraları bektâşilere karışan ışıklar ile bu muhite bağlanan kalenderî, hayderî ve abdallar gibi seyyah derviş zümreleri diğer tarikatleri de ifsaddan geri durmakta idiler. Bilhassa bu zümreler vasıtası ile Anadolu'ya hulûl eden safevîler, osmanlılar için tehlike teşkil edecek bir duruma geldikleri zaman Çaldıran'da uğradıkları hezimet üzerine mezkûr fıkraların da yıldızları sönmüş oluyordu. Artık ikinci plana düşmüş olan alevî nisbeli tarikat sâlikleri de daima âlimler tarafından itirazlara uğrayarak sarsılmakta idiler. Diğer taraftan osmanlı ilim mahfillerinin ve hususiyle hükümdarların felsefe ve vahdet-i vücud merakları da mevcut şeyhler tarafından tatmin edilmemekte idi. Molla İlâhî ile ona mensup şeyhlerin, vahdet-i vücudun gamız meselelerine temas etmek suretiyle etrafın merakını izâleye çalışmaları, kendilerine karşı bir ragbet havası yaratmış olmakla beraber, Horasan ve Mâverâennehr'den gelen diğer nakşbendîlere karşı da ayrıca ragbet gösterilmekte

¹ Bu türbe 1168'deki yangında harap olmuştur. Bu şeyhin mezkûr Mehmet Paşa'ya dâir bir kerameti için bk. Ayvansaray, i, avn. es. I, 13.

² Muşlih al-Dîn Efendi «Rizâ Allâh = 1058» tarihinde vefat ederek mescidin mihranı önüne defnedilmiş ve yerine halifesi Hısayn Efendi şeyh olup «pasendîde-i meşâiyih = 1088» tarihinde vefat ederek Tokmaktepe kenarında, yol

idi. Sultan Süleyman zamanında Hacı Bektaş neslinden geldiği iddia edilen Kalender'in etrafına topladığı bir sürü serseri, kalender dervişle kıyam etmesi devletin başına bir gaile açmış ve bu isyan İbrahim Paşa tarafından bastırılmıştı¹. İran ile yaptığı müteaddit muharebeler neticesinde şi'a akîdesine karşı nefret duymakta olan Sultan Süleyman, bu hâdiseden sonra alevîmeşreb kimselere karşı adavet göstermeğe başladı. Öteden beri bunlara karşı en zıt fırka olarak meşhur olan nakşbendîleri ve sünnî tarikat sâliklerini himaye etmek suretiyle Anadolu'nun alevîleşmesine mâni olmağa çalıştı. İçki ve her türlü musiki âletlerinin yasığı bu devre rastlağı gibi kalender, v. b. gibi taifelerin tenkil edilerek, Osmanlı ülkeleri haricine çıkarılmaları da yine bu hükümdarın fermanı ile olmuştur². Diğer taraftan Abū Hanîfa'nın, 'Abd al-Ğadır al-Gaylânî'nin kabirlerini tamir ile sünnîliğin hâmisî sıfatı ile şi'îlere karşı tamamiyle cephe alan Süleyman Konya'da Mavlânâ'nın kabri yanında bir câmi yaptırmak³ suretiyle de hakikî sufilere karşı ne derecede hürmetkâr olduğunu ifade etmiş oluyordu.

üstüne gömülmüştür. Bu zatın yerine Şeyh Yüsuf Efendi geçmiş «Zül'Calâl va'l-ikrâm = 1100» tarihinde vefat etmiştir. Bunun makamına geçen damadı ve halîtesi Şeyh Osman Efendi «Terk-i nâsût = 1137» tarihinde vefat etti. Bu zattan sonra, Karamanî-zade şeyh oldu ve vefat ettikte Abū Şayba al-Ğudri'nin kabri civarında, türbedâr Toklu Dede'nin kabri yanında defnedildi. Vefatına:

Câr olunca ekrem-i eshâba ol pîr-i kemâl
Göçdü Şeyh Ahmed Efendi didiler tarih-i tām = 1149

tarih düşmüştür. Bu şeyhden sonra postniş'in olan kırımlı Şeyh Ahmed Efendi irtihal ettikte mezkûr Muslih al-Dîn Efendi'nin yanına defnedilmiş ve vefatına şu tarih söylenilmiştir:

Ahmed Efendi pîr-i mubârek	Tâtâr şöhet Ahrâr pâye
Ruh-i İâtifi çarptı kanâdın	Sür'atle vardı kurb-i hudâyı
Evvel konağın cAdn ide Mevlâ	Muhtac olubdür mevt-i duâyı
Bir fâtihayla tarih yazdım	Al-Şeyh Ahmed göçdü bekaya = 1156

(bk. Ayvansarâyî, ayn. esr., I, 45 v. d.).

¹ Bu isyan hakkında bk. Solakzâde, Tarih, s. 464 ve karşı. F. W. Hasluck, Christianit and İslam under the Sultans, Oxford, 1929, I. 163; J. K. Birg, The Bektashi Order of Dervishes, Bristol, 1937, s. 69 v. d.

² Bu hususlar için bk. Nişancı Mehmet paşa, tarih, İstanbul, 1279 s. 330/338.

³ Bu hususlar için bk. Nişancı Mehmed Paşa, ayn. esr. s. 300 karşı. Solakzâde, ayn. esr. s. 586/587.

İlhad ve zendeka ehli bâtinîlere karşı nakşbendiye şeyhlerinden faydalanan Sultan Süleyman, kalenderleri tenkilden sonra Seydi Gazi zâviyesine, nakşî şeyhi Şeyh Enverî (ölm. 973) yi getirmek suretiyle bu ocağı tamamiyle söndürmek istedi ise de, bu zatın bir müddet sonra Bursa'ya çekilmek zorunda kalacağı görülüyor¹. Mamafih, İstanbul'da ve diğer şehirlerde halkın nakşbendiye şeyhlerine karşı gösterdiği alâka, tarikatın neşri bakımından bu kabil göçlüklerin ehemmiyetini ortadan kaldırmıştır.

Şeyh Abu Sa'îd

Bu şeyhler arasında al-Şeyh Abū Sa'îd b. al-Şeyh Sun'allah (ölm. 980) İstanbul âlimleri nezdinde oldukça rağbete mazhar olmuştu. Şeyh Sun'allah, Tebriz âmâlinde Kūza-garān köyünden idi. Abd al-Rahmān-i Cāmî ile birlikte H̄vāca Ubayd Allāh-i Ahrār'a mülâzet etmiş ve hilâfet almıştı. Horasan'dan Azerbaycan'a hicret ile Tebriz'e yerleştiği zaman, Şah İsmail dağdağasının zuhuru üzerine, Bitlis'e iltica etti. Tekrar Tebriz'e dönünce Şah tarafından katledilmekten kurtulabildi. İste bu esnada (920) dünyaya gelen Şeyh Abū Sa'îd, tahsilini ikmal ettikten sonra Mîr Ğiyās al-Dîn Manşūr'dan ve diğer âlimlerden ders gördü. Bu karışık muhitten firar eden âlimler günden-güne çoğalmakta idi. Molla Aḥmed-i Kāzvinî hacc niyeti ile Anadolu'ya girmeğe muvaffak olmuştu. Şeyh Abū Sa'îd de bu şekilde firar etmek isterken yakalandı ve Şah Tahmasb tarafından malları müsadere edildi. Hükümdarın zulum ve taaddisinden Erdebil'e kaçabilen bu şeyh, iki sene kadar Molla H̄usayn-i Ardabilî'nin yanında kaldı. Ve nihayet 955'te Ilkas seferinde Sultan Süleyman ile birlikte Âmid (Diyarbakir)'e geldi.

Sultan Süleyman'ın Halep'te vâzife tâyin etmek suretiyle i'zaz ettiği bu nakşî şeyhi, Humayun padişah ile muhaberede bulunarak Hind'e gitmek tasavvurunda iken İstanbul'a celbedildi. Evvelâ 15 akçe ve sonra Ali Paşa zâmanında 100 akçe maaş alan Şeyh Abū Sa'îd 980'de vefat² edinceye kadar halka tarikati telkin eylemiş zühd ve takvası ile meşhur olmuştur.

¹ Atâî, ayn. esr. I, 86. Bu tenkile rağmen kalenderler ve hayderiler gibi bâtinî zümrelerine h. XI. asra kadar Anadolu'da ve Rumeli'de tesadüf edildiği Karakaşzade (ölm. 1047) nin Nûrülhüda'sından anlaşılmaktadır.

² Şeyh Vafâ türbesinde müstakil hazirede medfun olan bu şeyhin mezar kitabesi için bk. Atâî, ayn. esr., s. 207; Muhammed Ali Terbiyat (Dânişmendânı Azerbaycan, s. 25). bu zatın hâl tercemesini Atâî'den nakletmektedir.

Sultan Süleyman aynı ihtiramı 'Ubayd Allāh-i Ahrār'ın esha-bından hilâfet olan Baba Haydar-i Semerkandî'ye de göstermiş-tir. Bu zat için Eyüb'de yaptırdığı mescit ve tekke bu havâli-den gelen nakşbendilere melce, ve medfen olmuştur¹. Nakşî şeyh-lerinden Buharalı al-Şeyh Ahmed Şadık (ölm. 994) de 980'de haccdan avdet ettiği zaman, Ebüssu'ud Efendi ile sohbette bu-lunmuş ve ilmî kudreti tebeyyün edince kendisine maaş bağla-narak i'zaz edilmişti. Sultan Murad zamanında ikinci defa hacca giderken masraflarını vezir İbrahim Paşa gördü².

Bütün bu nakşî şeyhleri arasında ilmî mahfillerin en ziyade lbcâline mazhar olan zat al-Şayh Muhammed b. Kamâl al-Dîn al-Şâşi al-Farkandî'dir. Hvâca Hâfız al-Kahkahî al-Taşkandî namı ile mârûf olan bu zat nakşî şeyhlerinden olup 980'de haccdan avdetinde İstanbul'a gelerek Sultan Selim'in âtîfetine nâil olmuş ve Ayasofya'da saray-i cedid yakınlarında bir evde misafir edil-miştir. Mezkûr şeyh, Ali Kuşçu'nun kardeşinin torunu ve müfti Ebüssu'ud Efendi de Ali Kuşçu'nun torunu olduğundan akraba-lık dolayısıyla de ayrıca şeyhülislâmın kabûlüne mazhar oldu. Ebus-su'ud Efendi ile bu zat arasında Seyyid Şerif ile Sa'd al-Dîn al-Taftâzânî'nin Timur huzurundaki meşhur münakaşaları tekrar ele alındığı zaman münazara beş saat kadar sürmüştür. Bu de-rece vasi bilgi sâhibi olan şeyh, beş fenden bir risâle yazarak vezir-i âzâm Mehmed Paşa'ya sunmak³ suretiyle, ayrıca ilmî kud-retini isbat etmekle, nakşbendilerin bir kerre daha itibarını art-tırdı.

Diğer şehirlerdeki nakşbendiler

İstanbul'da bu kudretli şahsiyetlerin te'sis ettikleri nakşben-diye zaviyeleri, diğer şehirlere halife göndermek suretiyle etrafa

¹ Kır. Taşköbri-zâde, ayn. esr., II, 162 v.d. türk. terc. Mevdi, s. 435. Ay-vansarayî, ayn. esr., I, 285.

² 994 şabanının 14. ücûü salı günü vebadan vefat eden bu zat için Sâî :

Vefatın gör geç aytür Sâî-i dâî anın tarih

Vebadın göçdi sünni nakşbendî Ahmed-i Sâdık = 994

ve Misali Çelebi de :

Ahmad-i Sâdık Efendi gitdi dünyadan meded=994

tarihlerini sö lemşlerdir. (Atâî, ayn. esr., I, 362 v.d.).

³ Tafsilât için bk. Atâî, ayn. esr., I, 215 v.d. (Mahmûd b. Süleymân al-Ka-fayî'nin Katâib-i aclâm al-ahyâr min fukahâ mazhab al-Nucmân al-muhtâr'ından naklen).

kol salmağa çalışırken, doğrudan-doğruya Anadolu ve Rumeli'de yerleşen büyük nakşbendî şeyhleri de tarikatın neşri hususunda mühim faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bu şeyhler arasında Anadolu'nun en ziyade hürmet ettiği sima al-Şayh Baba Ni'mat Allāh¹ b. Maḥmūd al-Naḥcavānī (ölm. 920) idi. Daha ziyâde sûfî bir müellif kıymetini taşıyan bu zat, Akşehir'de yerleşmiş ve Şeyh-² 'Ulvān namı ile mârûf olmuştur. Tefsiri ve diğer tasavvufî eserleri³ ile vahdet-i vücud akîdesini terennüm eden bu nakşbendî şeyhinin kime mensup olduğu kaynaklarda³ tasrih edilmemekte ise de, şahsiyetinin, ilmî mahfillerin ve dolayısıyla halkın nakşbendî şeyhlerine karşı gösterdikleri alâkayı kuvvetlendirmesi bakımından, ehemmiyeti hâiz bulunduğu şüphe yoktur.

Bursa'daki Nakşbendîler

Elimizdeki menbalar bu tarikate mensup Beyhlerin İstanbul'dan sonra Bursa'da toplandıklarını göstermektedir. Mamafih, bunlar arasında al-Şeyh Muḥammed al-Buḥārî (ölm. 1000) gibi, Murad III. zamanında gelerek Silistire'de yerleşmek suretiyle o havâlide oldukça geniş bir şöhret yaratan ve halk arasında kerametleri rivâyet edilen⁴, şeyhler de yok değildir. Ancak Bursa sürekli nakşiye tekkelerinin teessüsüne daha müsait olduğu ve esâsen müstik bir hava ile meşbu bulunduğu için, az zamanda, bu ye-

¹ Bursalı Mehmed Tahir Bey'in (ayn. esr. I, 40) bu zatın ismini Nicmat Allāh Maḥmūd olarak göstermesi yanlıştır. Farsî kaide üzere Ni'cmet Allāh-i Maḥmūd şeklinde okunması lâzım gelen bu terkipteki Maḥmūd bu zatın pederinin ismidir (krş. bir de al-Favâtiḥ al-ilâhiya, İstanbul, 1325, mukaddime).

² Naḥcavānî'nin hiç bir tefsire müracaat etmeden 902'de yazdığı al-Favâtiḥ al-ilâhiya va'l-Mafatih al-ğaybiya (İstanbul, 1325, iki cilt) isimli tefsirinin tasavvuf ehli arasında ayrı bir kıymeti vardır. Al-Bayzâvî tefsirini tahşiye eden bu zat, Fuşûş al-hikam ile Gulşan-i rāz'a yazdığı şerhler ile, tasavvufa dair risâle (Nunruosmaniye kütüp, nr. 2376) sinde İbn Arabî mektebinin fikirlerini izah etmiştir (bk. bir de Kaşf alzunûn, ayn. neşr., s. 1292, 1263, 1506; krş. Sarkis, Muccam al-matbu'ât al-carabiya, s. 1849; Mehmed Tahir, ayn. esr. I, 40/41).

³ Baba Ni'cmet Allāh hakkında Lâmi'î (Terceme-i nafahat s. 576) ile Taşköbri-zâde (al-Şakāyik, I, 549; türk. terc. Meedi, s. 160) mâlûmat vermekte ve bu mâlûmatı Bursalı Tahir Bey (göst. yer.) telif etmektedir. Yalnız bu zatın gösterdiği vefat tarihi (902) yanlıştır. Matbu tefsirin mukaddimesinde bu eserin bir yazmasının zahırdan nakledilen mâlûmat daha ziyâde kabûle şayandır.

⁴ Bu kerametleri nakleden Atâî (ayn. esr. s. 369) zamanında, Şeyh Muḥammed al-Buḥārî'nin Silistire'de çarşı içindeki mezarı bir ziyaretgâh haline gelmişti (Bk. bir de Naimâ, Tarih, İstanbul, 1283, I, 75).

ni tarikati de kucaklamıştır. Ahmed İlahî'nin vahdet-i vücud çeşnisi ihraz ettirdiği nakşbendilik ile ünsiyet elde eden Bursa da Şeyh Mahmūd Lāmi'î Çelebi, Ahmed-i Buḫārî'nin neşvesini yayarken kuvvetli bir muhit bulmuştu. Şeyh Mahmūd Çelebi'nin halifesi Mişmel-zâde Şeyh Mehmed Efendi (ölm. 931) ile desteklenen¹ bu cereyan, meşhur vâz Şeyh Bâli Efendi (ölm. 980)'nin varızları² ile bir kat daha kuvvet buldu. Mezkûr İlahî-zâde Ya'qûb Efendi (ölm. 999) de bu nakşbendîye muhitinin ilmi cephesini temsil etmekte ve diğer İlahî-zâdelerin ilim meclislerinde serd ettikleri mütalâalar da tarikatın revnak bulmasına medar olmakta idi. Bu şehir nakşbendîleri arasında mühim bir sima da Amîr Ahmed-i Buḫārî'ye mensup ve yukarıda zikredilen şeyh Şaban Efendi'nin halifesi Şeyh 'Alî Efendi (ölm. 1040) idi. Hisar dahilinde Alâeddin Bey mahallesindeki camiinde halkı irşad ile meşgul olan³ bu zattan maada Kavaklı mescidi civarında Muallimhanede zühd ve ibadeti ile mârûf Özbek Pîr Mehmed Efendi (ölm. 1070) de nakşbendîlerin tasavvufî kudretlerine bir misal olarak zikredilmekte idi⁴.

Şehirde Şeyh Şāmî'ye mensup olan kol da diğer bir nakşiye mahfili meydana getirmişti. Şeyh Mişkālî Mehmed Efendi'nin ilerigelen simalarından bulunduğu⁵ bu zümrenin tevlid ettiği irşad atmosferi, bir taraftan al-Şayḫ Muḫammed b. 'Omar b. Mūsā al-Halebî al-Nakşbandî⁶ (ölm. 1010) ile genişlerken, diğer taraftan şehirde Çulcuzâde Halil Efendi (ölm. 1020) gibi nakşbendîlerin⁷ irşadlarına muvazi olarak, yeni bir nakşbendî muhiti teessüs ediyordu.

Ürmeviler

Bu tarihte Bursa'daki nakşbendîler arasında müstesna bir mevki işgal eden bu zümre, Şeyh Mahmūd-i Urmavî (ölm. 1048)

¹ Belîg, ayn. esr., s. 102.

² Bk. Belîg, ayn. esr., s. 197. Bu zat vefat edince Bursa'da Pınarbaşı'ndaki nakşbendîye mezarlığına gömüldü. Belîg'in zikrettiği nakşbendîlerin umumiyetle bu mezarlığa defnedildikleri görülüyor.

³ Belîg, ayn. esr., s. 167.

⁴ Belîg, ayn. esr., s. 160.

⁵ Gençliğinde musiki ile meşgul ve bu fende mâhir olduğu için Mişkālî unvanı ile şöhret bulmuştu. Şeyh Şāmî'ya intisabdan sonra Bursa'da irşad ile meşgul oldu. Kendisine Mudanya gümrüğünden yirmi akçe vazife de ihсан edildi. Pınarbaşı'nda Kalenderhane karşısında medfundur (Belîg, ayn. esr., s. 168).

⁶ Belîg, ayn. esr., s. 168.

⁷ Bk. Belîg, ayn. esr., s. 167.

ye mensup şeyhlerden ibaretti. Şeyh Maḥmūd, aslen Urmiyeli olduğu hâlde, Diyarbekir'de yerleşmiş ve Rumiye şeyhi namı ile mârûf olmuştu. Musul, Ruhâ, Van, Erzurum, Tebriz ve Revan'a kadar tek mil Kürdistan'ı nufuzu altında bulduran bu nakşî¹ şeyhi, Bagdad seferinden dönen Murad IV. tarafından, hurucuna ihtimal verilerek, katledildiği zaman ahali galayana geldi². Bu vaziyet karşısında şeyhin âilesi efradı ve halifeleri Diyarbekir'i terketmek mecburiyetinde kaldılar. Şeyhin oğlu İsmâ'il Çelebi (ölm. 1080), pederi daha hayatta iken makamını kendisine vasiyet etmiş olduğundan, bu hadise üzerine seccadeye geçti. Âlim ve mutasavvıf olduğu kadar edebiyat ve musikiye de âşina bulunan³ İsmail Çelebi, pederinin nufuzuna da tevarüs ettiği hâlde devlet ricalinin her hangi bir endişesini mucip olmamıştır. Şeyh Maḥmūd'un şehirden hicret eden halifelerinden Şeyh İbrahim Efendi (ölm. 1060) Bursa'da yerleşmek suretiyle bu tarikat çeşnisini mezkur şehre getirdi. Bu zat, Pınarbaşı kabristanına defnedilirken⁴ Bursa'da aynı vâdinin en kudreli şahsiyeti olarak açık Baş namı ile mârûf Şeyh Seyyid Maḥmūd Resmî (ölm. 1077) tanınıyordu. Urmiye şeyhinin biraderzâdesi⁵ olan bu zat, Diyarbekir'de dünyaya gelmiş ve rivâ-

¹ Naimâ(Tarih, III. 385, 386), "Urmiye kasabasından, silsile-i nakşbendiye meşayihinden,, gösterdiği Seyyid Maḥmūd-i Urmavî'nin pederine,, Koç Baba "denildiğini ve müridlerinin bu zatı,, hazret-i Koç «diye andıklarını kaydediyor Diyarbekir'deki tekkesinin yanında bir câmi bina ederek, burada müridleri ile toplanıp c e h r e n zikrettiğini yine Naima'dan (göst. yer) öğrendiğimiz bu şeyhin nakşbendi nisbesini pederinden aldığı anlaşılmalıkta ise de bu zatın kime bağlı olduğu meçhuldür.

² Halkın Urmiye Şeyhine karşı sonsuz merbutiyeti Murad IV. i ürkütmüştü. Evvelce katledilen 35,000 İranlıya karşı hareketsiz kalmış olan halk, bu şeyhin katli üzerine şon derece münfail olmuşsa da, bu hal bir kıyama kadar varmamıştır Murad IV, ın erken ölümünü bu manevi ve kuşî hüviyete sahip şeyhin haksız yere katledilmesini atfeden yalnız Peçevî (Tarih, II. 464) değildir. Naimâ, şeyhe karşı hürmetle meşbu ifâdeler ile bu katlin âmillerini sıralarken, zımnen aynı kanaati serd eder (ayn. esr. III. 380 v. d.). Bk. bir de Hammer, Devlet-i osmaniye tarihi, türk. trc. M. Ata, İstanbul, 1335, IX, 262 v. d.).

³ Ali Emîri, Tezkire-i şuarâ-i Âmid, İstanbul 1328, s. 20 v. d.

⁴ Belîg, ayn. esr. s. 170

⁵ Belîg. (ayn. esr., s. 154), Şeyh Mahmud Resmî'nin nesebini «al-Sayyid Şayh Maḥmūd Efendi b. al-Sayyid Aḥî Maḥmūd b. al-Sayyid Muhammed b. al-Sayyid Muḥammed almulakkab bi' Baba' maḥlashu «Acizi» suretinde kaydetmektedir. Buna göre Babası, amcası ve hem de kendisinin ismi Mahmud olmak lüzümlü geliyor ki bu pek gariptir. Diğer taraftan Urmiye şeyhinin babası olması icabeden

yete göre, Mardin voyvodası iken, cezbeyle kapılarak, seyahate çıkmıştır. Kahire'yi ve diğer şehirleri dolaştıktan sonra Bursa'da yerleşen Şeyh Mahmud Resmî, al-Sayid 'Alî al-Hamadânî'nin al-Avrâd al-fathîya'sine devam ile şöhret buldu. Şair tabiatlı olan bu zat, Resmî mahlası ile yazdığı şiirleri¹ ile de halkı cezb ve celbe çalışmakta idi. Sultan Mehmed IV.'e, 1069'da Bursa'yı ziyareti esnasında, sokulacak derecede zeki olan bu şeyh, mezheb ve meşrebinin etrafında uyandırdığı te'sir dolayısıyla İstanbul'a celbedildiği zaman, Mardin voyvodası iken ket-hüdası olan Bakkalzâdeye misafir oldu. Köprülü Mehmed Paşa ile şeyhülislâm Esirî Mehmed Efendi (ölm. 1092) huzurunda, nâhoş sözler sarfettiği için, ser etibbaya zehirlettirmek suretiyle vücudunun yok edilmesi yoluna gidilen Şeyh Mahmüd, bu vartadan da kurtulmuştu². Şairliği kadar ilmi cephesi de kuvvetli olan³ Açık Baş Şeyh Mahmud Resmî, daha ziyade cezbese galip bir şeyh olarak mârûfdu. Vefatında⁴ yerine geçen al-Sayyid Şeyh Ahî Mahmüd b. al-Sayyid Kâsim (ölm. 1060) bu zatın kardeşinin oğludur. Van'da dünyaya gelen Şeyh Ahî Mahmüd, tasavvuf sâhasında amcasına vâris olacak kabiliyette idi. Vefat edince⁵ yerine oğlu al-Sayyid Şeyh Muştafa (ölm. 1110) geçmiş

al-Sayyid Muhammed'in B a b a lakabı ile anılması lâzım gelirken, bu kayıta mezkûr lakab ile Şeyh Mahmüd-i Urmevî'nin Muhammed isimli ve 'A c i z î mahlası dedesinin zikredildiğine rastlanmaktadır. Bu hususlar göz önünde bulundurulacak olursa, bu nesebin olduğu gibi kabûlü, şimdilik, güçlük arzeder.

¹ Şiirlerinden bazı numuneler için bk. Belg. ayn. esr., s. 156 v.d. Bilhassa tarih söylemekte pek mâhir olan bu zatın 60 vechile tarih çıkartılan bir kıt'ası ile diğer bir tarihi için bk. ayn. esr., s. 159.

² Enarçu-oğlu isminde bir şahsın şeyhi, mirasa müteallik bir meseleden dolayı, şikâyet etmesi üzerine müşârünileyhin İstanbul'a celbedildiği beyan edilmekte ise de (msl. Belg. ayn. esr., s. 155 ve bundan naklen Ali Emîr, ayn. esr., s. 381; huzuruna celbedildiği şeyhülislâmı Esirî (yanlış olarak İspiri) zâde Mehmed Efendi olarak göstermesi yanlışır), bu sebep celbi istilzam ettirecek derecede kuvvetli değildir.

³ 12 ilmi mühtevî bir risâle yazarak Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa'ya it-haf ettiğini Belg'den (ayn. esr., s. 159) öğrenmekteyiz.

⁴ 10 Rebiülâhır 1077 cuma günü vefat eden Şeyh Mahmud Resmî için :

Gûş idüb naklin dedim tarihini Rehmetin kıla ziyade ol mu'nin
tarihi söylenilmiştir. Kendisi Dâye Hatun medresesinde medfundur (Belg. ayn. esr., s. 156; Ali Emîrî, ayn. esr., s. 381).

⁵ 15 Rebiülâhır 1090 cuma gecesinde ölen bu zat da Dâye Hatun camii yakınlıklarına defnedilmiş ve vefatına :

ve bu suretle Urmevi vâdisinin¹ mümessili olarak şöhet bulunmuştur.

Bir eksiklik dedi fevtine tarih cUruc itti makam-ı üne Mahmud tarihi söylenmiştir (Belîğ, ayn. esr., s. 159; Ali Emîri, ayn. esr., s. 385). 25 zilkade 1110 salı gününde vefat eden Şeyh Mustafa da aynı camiin hazinesinde medfun-
dur (Belîğ, ayn. esr., s. 190; Ali Emîri, ayn.esr., s. 385).

¹ Bir kaç eser sâhibi olan cAli b. İbrâhîm al-Dagistani (ölm. 1116) de Urmevi vâdisine mensup bir zattır. Bursaî Mehmed Tahîr Bey (ayn. esr., I, 125). in bu zata mürşid olarak gösterdiği Seyyid Muhammed-i Urmavi hakkında bir bilgiye sahib değiliz.